

25. Там само. – Спр.15.
 26. Там само. – Спр.32.
 27. Там само. – Спр.39.
 28. Там само. – Спр.102.
 29. Там само. – Ф.4620. – Оп.3. – Спр.378.
 30. Armstrong John A. Ukrainian Nationalism / John A. Armstrong. – Englewood, Colorado, 1990.
 31. Generalplan Ost. Rechtliche, wirtschaftliche und räumliche Grundlagen des Ostaufbaus (Vorgelegt von SS-Oberführer Professor Dr. Konrad Meyer, Berlin-Dahlem, 28.Mai 1942) // Bundesarchiv. – R.149. – A№ 157a. – Seit. 1–100. – Art.1.
 32. Goebbels J. Diaries 1942–43 / Dr. Joseph Goebbels. – New-York, 1948.
 33. Harris W. R. Tyranny on Trial: The Evidence at Nuremberg / W. R. Harris. – Dallas: Southern Methodist University Press, 1954.
 34. Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal. Nuremberg 14 november 1945 – 1 october 1946. – Vol.XXV. – Nuremberg, 1969.
 35. Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal. Nuremberg 14 november 1945 – 1 october 1946. – Vol.XXXIX. – Nuremberg, 1969.

References

1. Akt proholoshennya Ukrainkoi Derzhavy // Samostiyna Ukraina (m. Stanislaviv). – 1941. – Ch.3. – 10 lypnya.
 2. Bandera S. V desyatu richnytsyu stvorenniya Revolyutsiynoho Provodu OUN (10.2.1940) / Stepan Bandera // Surma (Munkhen). – 1950. – lyutyi–berezen. – Ch.18–19.
 3. Bandera S. V desyatu richnytsyu stvorenniya Revolyutsiynoho Provodu OUN (10.2.1940) / Stepan Bandera // Homin Ukrainy (Toronto). – 1950. – cherven. – Rik III. – Ch.21/56–23/58.
 4. Bandera S. Slovo do ukrainskykh natsionalistiv–revolyutsioneriv za kordonom / Stepan Bandera // Bandera S. Perspektyvy ukrainskoi revolyutsii. – Myunkhen, 1978.
 5. Borotba i diyalnist OUN pid chas viyny. Politychni vkazivky (traven 1941 r.) // OUN v svitli postanov Velykykh Zboriv, Konferentsiy ta inshykh dokumentiv z borotby 1929–1955 r. [Zakordoni chastyny Orhanizatsii Ukrainskykh Natsionalistiv]. – 1955.
 6. Visti Informatyvnoi Sluzhby OUN. – 1942. – Ch.7–9.
 7. GDA SBU. – F.65. – Spr.9079. – T.3.
 8. Hlid S. Frahmenty zhyttya i muk / Stepan Hlid. – London: SUB, 1955.
 9. DAZHO. – F.1376. – Op.1. – Spr.30.
 10. Dzyobak V. Konflikty v OUN(b) i ikh vplyv na ukrainskyi Rukh Oporu (1941–1944 rr.) / Volodymyr Dzyobak. – K.: Vydavnychiy dim «Infotsentr», 2005.
 11. Z prohramnykh postanov III Nadzvychainoho Velykoho Zboru OUN (S. Bandery) 21–25 serpnia 1943 r. // OUN i UPA v 1943 rotsi: Documenty. – K., 2008.
 12. Kokin S. Anotovani pokazhchykh dokumentiv z istorii OUN i UPA u fondakh Derzhavnogo arhivu SBU / S. Kokin. – K., 2000.
 13. Kosyk V. Ukraina i Nimechchyna u Druhiy svitivy viyni: Zbirnyk dokumentiv / V. Kosyk. – Paryzh–Nyu–York–Lviv, 1993.
 14. Lebed M. UPA / Mykola Lebed. – Munkhen, 1946.
 15. Litipys UPA. Nova seriya. – T.2. Volyn i Polissya. UPA ta zapillya 1943–1944. Documenty i materialy. – K.: – Toronto, 1999.
 16. Postanovy Droho Velykoho Zboru Orhanizatsii Ukrainskykh Natsionalistiv, scho vidbuvsya v kvitni 1941 r. // OUN v svitli postanov Velykykh Zboriv, Konferentsiy ta inshykh dokumentiv z borotby 1929–1955 r. [Zakordoni chastyny Orhanizatsii Ukrainskykh Natsionalistiv]. – 1955.
 17. Problema OUN–UPA. Zvit robochoi hrupy istorykiv pry Uryadoviy komisii z vyvchennya diyalnosti OUN i UPA: Osnovni tezy z problem OUN–UPA (istorychni vysnovok). – K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2004.
 18. Serhiychuk V. Akt 30 chervnya yak symbol ukrainskoho samostiynstva / V. Serhiychuk // Vidnovlennya Ukrainkoi derzhavy v 1941 rotsi. Novi dokumenty i materialy. – K.: Ukrainska Vydavnycha Spilka, 2001.
 19. Stetsko Y. 30 chervnya 1941. Proholoshennya vidnovlennya derzhavnosti Ukrainy / Yaroslav Stetsko. – Toronto; – Nyu–York; – London, 1967.
 20. Stetsko Y. Yak tse bulo? / Yaroslav Stetsko // Surma. – 1949. – Ch.10; – Ch.13–14.
 21. Ukraina v Druhiy svitivy viyni u dokumentakh. Zbirnyk nimetskykh arhivnykh materialiv / Upor. i peredm. V. Kosyka. – T.1. – Lv.: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypakevycha NAN Ukrainy, 1997.

22. TSDAVO Ukrainy. – F.3833. – Op.1. – Spr.5.
 23. Там само. – Spr.10.
 24. Там само. – Spr.14.
 25. Там само. – Spr.15.
 26. Там само. – Spr.32.
 27. Там само. – Spr.39.
 28. Там само. – Spr.102.
 29. Там само. – Ф.4620. – Оп.3. – Spr.378.
 30. Armstrong John A. Ukrainian Nationalism / John A. Armstrong. – Englewood, Colorado, 1990.
 31. Generalplan Ost. Rechtliche, wirtschaftliche und räumliche Grundlagen des Ostaufbaus (Vorgelegt von SS-Oberführer Professor Dr. Konrad Meyer, Berlin-Dahlem, 28.Mai 1942) // Bundesarchiv. – R.149. – A№ 157a. – Seit. 1–100. – Art.1.
 32. Goebbels J. Diaries 1942–43 / Dr. Joseph Goebbels. – New-York, 1948.
 33. Harris W. R. Tyranny on Trial: The Evidence at Nuremberg / W. R. Harris. – Dallas: Southern Methodist University Press, 1954.
 34. Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal. Nuremberg 14 november 1945 – 1 october 1946. – Vol.XXV. – Nuremberg, 1969.
 35. Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal. Nuremberg 14 november 1945 – 1 october 1946. – Vol.XXXIX. – Nuremberg, 1969.

Hai–Nyzhnyk P. P., Doctor of Historical Sciences, Academician of the Ukrainian Academy of Sciences, Head of the Department of Historical Studies, Research Institute of Ukrainian history (Ukraine, Kyiv), Hai–Nyzhnyk@ukr.net

The attitude of senior management of the German Reich to the Act of the Ukrainian state in 1941 and the military–political tactics of the OUN(r) in 1941–1943

Reveals the attitude of senior management of National Socialist Germany to the Act of the Ukrainian state in 1941 and the military–political tactics of the OUN(r) in 1941–1943.

Keywords: OUN, Hitler, Ukrainian State, Act on June 30, Bandera, Stetsko.

Гай–Нижняк П. П., доктор исторических наук, академик Украинской академии наук, заведующий отделом исторических студий Научно–исследовательского института украиноведения (Украина, Киев), Hai–Nyzhnyk@ukr.net

Отношение высшего руководства немецкого Рейха к Акту провозглашения возобновления Украинской Державы в 1941 г. и военно–политическая тактика Провода ОУН(р) в 1941–1943 гг.

Отражает отношение высшего руководства национал–социалистической Германии к Акту провозглашения возобновления Украинской Державы в 1941 г. и военно–политическая тактика Провода ОУН(р) в 1941–1943 годах.

Ключевые слова: ОУН, Гитлер, Украинская Держава, Акт 30 июня, Бандера, Стецько.

* * *

УДК 94(477)«364»:331.522.4

Кудінова Л. В.,

аспірантка кафедри історії та політології,
 Національний університет біоресурсів
 та природокористування України
 (Україна, Київ), lyuda.mch@gmail.com

Роль радянської контрпропаганди в протидії добровільному виїзду населення з окупованих українських територій на роботи до Німеччини

Метою даної статті є висвітлення конкретного напрямку радянської контрпропаганди, спрямованого на нейтралізацію впливу вербувальних заходів окупаційної влади на території України в роки Другої світової війни. Розглядається роль радянської контрпропаганди в протидії добровільному виїзду населення на роботи до рейху та зриві вербувальних кампаній. В ході дослідження опрацьовані джерела – окупаційна та підпільна преса, листівки, плакати, листи. На їх прикладах показано основні пропагандистські тези, що використовувалися радянським підпіллям для спростування обіцянок окупантів. Обґрунтовується висновок про те, що радянська контрпропаганда, завдяки більшому географічному охопленню та вдалому смисловому наповненню, стала однією з ключових причин провалу німецької агітаційно–пропагандистської

політики, спрямованої на вербування трудових ресурсів з України. Проте, не варто забувати і про інші вагомі причини невдач, такі як недоліки самої німецької пропаганди та повне неспівпадіння реалій життя на окупованих територіях і відсутність від перших робітників із об'явками окупації.

Ключові слова: контрпропаганда, підпільники, партизани, листівки, вербування, окупаційна влада.

Тривалий час, особливо у радянській історіографії, побутувала теза про те, що добровільний виїзд українських громадян на роботи до рейху взагалі не набув поширення, а вербування, як правило, здійснювалося примусовими методами. Питання про добровільний виїзд або взагалі не підіймалося, або лише побіжно згадувалося, зазначаючи, що він був дуже незначним і виїжджали переважно зрадники та колабораціоністи [1; 2; 3].

Дійсно, не варто заперечувати, що у порівнянні із загальною кількістю мобілізованих на роботи до рейху станом на 1944 рік кількість добровольців була не настільки великою, що можна було б говорити про масовий виїзд. Але все ж, потрібно відзначити, що курс на примусове вивезення був взятий лише з весни–літа 1942 року, а активне відправлення «транспортів» з робітниками відбувалося ще з січня 1942 року.

Перехід до примусових мобілізацій був спричинений рядом причин. По–перше, добровільне вербування хоч і відбувалося досить жваво, все ж не могло забезпечити у повній мірі все зростаючі потреби рейху у трудових ресурсах. По–друге, після поразки під Москвою і зупинки активного просування військ на схід, нацистське командування вже остаточно переконалося у красі «блискавичної війни» і стало очевидним, що швидке повернення робітників на робочі місця неможливе і потрібні будуть ще й додаткові ресурси, тому потреба у іноземних робітниках все зростала, адже нестача робочої сили могла підірвати потужність військової економіки Німеччини. По–третє, німецькі вербувальники не врахували, що інформація від перших «остарбайтерів» про їх перебування у рейху зведе нанівець усі попередні пропагандистські зусилля і здобутки.

На відміну від теми німецької пропаганди, що досить однобічно висвітлювалася в радянській історіографії [4; 5; 6], все, що стосувалося різних аспектів радянської контрпропаганди, стало предметом дослідження істориків у повоєнні роки [7; 8; 9; 10; 11]. Цей період досліджень характеризується активним збором та публікацією джерельних матеріалів [12; 13].

Метою даної статті є висвітлення конкретного напрямку радянської контрпропаганди, спрямованої на нейтралізацію впливу вербувальних заходів окупаційної влади. Також, важливо зрозуміти роль радянської контрпропаганди в протидії добровільному виїзду населення на роботи до рейху та зриві вербувальних кампаній.

Однією з причин неефективності нацистської пропаганди у проведенні вербувальних акцій на окупованій території України можна виділити радянську контрпропаганду, яка усіма способами намагалася сприяти поширенню відомостей про звірства нацистів, нелюдські умови транспортування до Німеччини та тяжкі умови утримання «східних робітників».

Особливо активно у своїх листівках та закликах партизани використовували розповіді очевидців про нелюдські умови праці та проживання в Німеччині. В окупаційній пресі, натомість, весь час публікувалися спростування такої інформації і на доказ цього

приводилися позитивні «свідчення» остарбайтерів, звичайно, детально перевірені цензурою.

Що ж до самих радянських пропагандистських матеріалів, то вони досить позитивно сприймалися населенням, а окупаційна влада намагалася всіляко їх нейтралізувати. Наприклад, начальник СС й поліції м. Вінниці 11 березня 1942 року видав указ, за яким смертна кара чекала кожного, хто хоч якось сприятиме поширенню радянських листівок, або, знайшовши їх, не повідомить про це поліцію: «... совєцько–російська пропаганда розкинула під'юджуючий матеріал із совєцько–російських літаків або в якийсь інший нелегальний спосіб на терені міста та округи і який тубільне українське населення не віддає, а передає далі з рук у руки. Такі вчинки українського населення належить вважати ворожими супроти німців» [14, 15 березня].

Радянська контрпропаганда справді ставала проблемою для окупаційної влади, тому спростування її робилися навіть у проповідях лояльного духовенства, які передруковувалися пресою: «Жидівські спеці від большевицької забріханої пропаганди поширюють різні плітки, мовляв тим українцям, які виїжджають на працю до Німеччини, живеться дуже погано... Ці плітки українське населення, його найвишніші представники та церковні керівники якнайрішучіше відкидають» [15, 11 червня]. Заклики представників духовенства також розповсюджувалися і у вигляді листівок: «Закликаю всіх вірних братів і сестер не слухати шкідливої пропаганди безбожних агітаторів і всіма засобами допомагати німецькій армії і органам німецької влади знищити диявольську владу...» [16, арк. 13].

Фактично не було місцевості, де б не проводилася агітаційна робота комуністів–підпільників та партизан. Найпоширенішим засобом радянської контрпропаганди, особливо на перших порах, було пряме усне спілкування з населенням у громадських місцях, зустрічі на квартирах перевірених людей і т.д. В основному, партизани та підпільники проводили роботу серед населення в радіусі 30–50 км від свого місця розташування [5, с. 187], тобто спочатку ця робота була регіональною та досить ситуативною. Але вже до кінця 1942 року не було жодного району, де б не діяли партизанські та підпільні групи.

Показово, що одразу ж після нападу Німеччини на СРСР ЦК ВКП(б) видав директиву від 29 червня 1941, в якій вказувалася необхідність «роз'яснювати трудящим їх обов'язки і ситуацію, що склалася... організувати безпощадну роботу зі всякими панікерами, розповсюджувачами чуток...» [10, с. 29]. Хоча, варто відмітити, що на перших порах рядові підпільники та партизани не могли зрозуміти значення та необхідності широкого проведення контрпропаганди, не надаючи їй відповідного значення. Лише коли німецька пропаганда почала давати свої плоди, з радянського боку зрозуміли всю необхідність спростування основних її положень.

Завдання контрпропаганди ставилося на загальнодержавному рівні. Зокрема, в наказі Й. В. Сталіна від 5 вересня 1942 року містилася така вимога: «Керівним органам партизанського руху, командирам та комісарам партизанських загонів поряд з бойовою роботою розгорнути й вести серед населення політичну роботу... Викривати за допомогою фактів облудну німецьку пропаганду... З цією метою організувати видання газет, листівок та інших друкованих матеріалів на окупованій

території» [11, с. 43]. А 28 вересня 1942 року за постановою ДКО у складі ЦШПР було створено Політуправління, а ще раніше – 24 червня 1941 року – було організовано Радянське інформбюро [11, с. 44].

Підпільна радянська пропаганда використовувала різноманітні форми та методи – видавали й розповсюджували спеціальну літературу (листівки, газети, відозви, звернення Радінформбюро), проводили бесіди, збори, мітинги, виступали з лекціями та доповідями перед населенням. Основним її змістом було утвердження в свідомості населення впевнення в перемозі, визначення основних шляхів боротьби, а також висвітлення дійсного стану справ на фронтах [10, с. 27–28]. У плані відділу пропаганди ЦК КП(б)У по роботі серед населення окупованих районів України у 1943 році основна суть пропаганди визначалася в наступному: «викривати брехню, обман німецької пропаганди про так званий «новий порядок на Україні», вселяти віру в нашу перемогу, кликати народ на смертну боротьбу проти німецьких загарбників. Листівки суворо диференційовані. Адресувати їх до окремих груп населення і в окремі області, широко використовувати народні та історичні мотиви, що показують любов до рідної землі, готовність жертвувати всім, в ім'я звільнення України від ворога (Гонта, Кармелюк, Богдан Хмельницький і т.д.)» [17, арк. 25].

Розповсюдження дрібної друкованої продукції партизанами було досить масовим. За підрахунками авторитетного дослідника Другої світової війни М. В. Ковалю, масштаби випуску друкованих пропагандистських матеріалів були такими: всього партизанами видавалося близько 30 багатотиражних газет (загальним тиражем близько 30 тис. екз.), лише в партизанських з'єднаннях під командуванням А. Ф. Федорова, А. Н. Сабурова, С. А. Ковпака в партизанських типографіях було надруковано та розповсюджено серед населення більше 2,2 млн. листівок; а за весь період діяльності 1941–1944 роки партизани та підпільники розповсюдили присланих з радянського тилу 30 млн. екз. газет, брошур і журналів та більше 328 млн. екз. листівок [5, с. 188].

У повідомленні відділу пропаганди ЦК КП(б)У влітку 1942 року перераховується тематика листівок, закинутих в тил противника протягом 1941–1942 рр. Чільне місце серед різноманітних закликів посідають питання, пов'язані з добровільним вербуванням на роботи до Німеччини. Зокрема, були розповсюджені такі листівки: «Про каторжну працю українського населення в Німеччині» – 50 тис. екз., «Німці гонять вас в Німеччину на погибель» – 50 тис. екз., «Фашистська пастка для радянських селян» – 50 тис. екз., «Хто поїде в Німеччину – загине там» – 50 тис. екз., «Не піддавайтеся фашистському обману, не йдіть в Німеччину там чекає голод, каторга та смерть» – від ЦК ЛКСМУ – 50 тис. екз. [17, арк. 9–13].

Радянська контрпропаганда стосувалася практично всіх заходів окупаційної влади і, крім загальних закликів знищувати окупантів, захищати Батьківщину, допомагати партизанам, торкалася і окремих сторін окупаційної політики. Зокрема, щодо ініційованої німецькою владою земельної реформи партизани у своїх листівках писали, наприклад, так: «Новий земельний лад» – це лад яра і голоду для українського селянина, в чому він переконалися сам... Хазяїн землі німецький барон і кровопиєць – куркуль, а мільйони селян – раби»,

[12, с. 34–35] що, в принципі, відповідало дійсності, проте писалося в яскравому «радянському» стилі пошуку, крім зовнішнього, ще й внутрішнього ворога – «куркуля – кровопивці» чи, наприклад, «місцевих зрадників – старост та поліцейських».

Досить багато уваги приділялося і закликам до української молоді не піддаватися на обіцянки легкого життя на роботах в Німеччині та втікати від примусових трудових мобілізацій. Крім опису тяжких умов в яких перебували східні робітники в Німеччині, радянська контрпропаганда зображала працю на німецьких підприємствах як сприяння військовим перемогам Німеччини: «Гітлер хоче, щоб на його військових заводах ви стали вбивцями своїх синів, чоловіків, батьків, дочок» [12, с. 55].

Партизани закликали населення усіляко саботувати усі економічні заходи окупантів, а молодь, уникаючи трудових мобілізацій, вступати до партизанських загонів. Взагалі, практично кожна листівка, спрямована проти трудових мобілізацій, закінчувалася закликом приєднуватися до партизанів, як єдиного способу уникнути вивезення в Німеччину: «... Наших людей вони гонять в Німеччину на неминучу загибель на чужині. Що робити? Ховайтеся від німців всякими способами. Чиніть опір всім їхнім заходам! Повставайте з зброєю в руках проти німецьких катів! Приєднуйтеся до партизанів!» [18, арк. 1], «Не піддавайтеся на гадючі провокації німецьких вербувальників. Не йдьте до Німеччини, бо загинете там на каторзі. Ховайтеся від реєстрацій, тікайте з дому – улітку вам кожен кущик дасть притулок. Ідіть в партизани. Ми скоро визволимо вас... Ідіть в ліси до партизанів, допомагайте Червоній Армії швидше визволити вас» [19, арк. 1].

Часто в радянських газетах друкувалися звернення солдатів із фронту до своїх рідних та земляків із закликами боротися проти окупантів та вступати в партизанські загони [7, с. 90–91]. Природно, що такі пропагандистські прийом, у поєднанні зі справді жорстокою та нелюдською політикою окупаційних властей в Україні, мали досить значний вплив на населення.

Та не тільки друкованими та усними засобами здійснювалася радянська контрпропаганда. Хоч і не настільки масштабно, проте застосовувалася радіопрпаганда, яка здійснювалася на базі кількох радіостанцій. Зокрема, 23 листопада 1941 року у м. Саратові розпочав роботу український радіокомітет, під керівництвом якого працювала радіостанція ім. Т. Г. Шевченка, а з 1 травня 1943 р. – пересувна радіостанція «Дніпро» [13, с. 62]. До того ж, в Москві діяла радіостанція «Радянська Україна».

Матеріали, що транслювалися радіостанціями, використовувалися партизанами та підпільниками для виготовлення газет, листівок та підготовки звернень до населення. Навіть у німецькому тилу, декому вдалося слухати радянські передачі, записувати їх тексти та передавати іншим людям. Особливо великого резонансу набула трансляція військового параду у Москві 7 листопада 1941 року, що означало, що Москва, всупереч усім запевненням німецьких агітаторів, продовжує оборону і бліцкриг зазнає краху.

На 1943 рік серед тематики основних радіопередач радіостанції «Радянська Україна», зокрема, були такі передачі: «Невільників женуть – (примусові вербовки рабів на німецьку каторгу)», «Отруєна фальшивка

(фальшиві листи з німецької каторги, що їх фабрикують гітлерівські пропагандисти)» [17, арк. 43].

Радянська пропаганда, як і німецька, широко використовувала листи громадян, опубліковані у формі листівок чи статей в газетах. Особливо активізувалися радянські пропагандисти з початком визволення українських земель, коли їхні заклики боротися проти окупантів були підкріплені реальними успіхами на фронтах. Відповідно, в цей період вербування на роботи до Німеччини відбувалося все жорсткішими примусовими методами, що давало широке поле для радянської контрпропаганди. Влітку 1943 року у планах по роботі серед населення окупованих районів України зазначалося: «Зібрати в звільнених районах України 40–50 листів–документів про німецьку неволю. Це повинні бути листи, написані особисто людьми, що все бачили своїми очима. Інтерес закордонних газет до таких листів – величезний. Листи можна буде видати також брошурою» [17, арк. 30].

Цікава особливість: якщо нацисти використовували в пропагандистських цілях листи від українських оstarбайтерів, то радянська, також, і листи від земляків з радянського тилу, в яких в позитивних тонах описувалося становище в країні, праця на евакуйованих підприємствах, спростовувалися німецькі повідомлення про повний крах радянської економіки та близьке падіння радянського режиму [7, с. 102–103].

Певні зусилля радянські контрпропагандисти спрямовували й на міжнародну арену. Зокрема, в підконтрольній нацистам пресі було опубліковано спростування звернення Молотова до міжнародної спільноти про варварські методи вербування та відправки населення до Німеччини, тяжкі умови їх праці та проживання [20, 23 травня]. Очевидно, що питання вербування місцевих жителів для роботи на території рейху займало важливе місце в пропаганді обох ворогуючих сторін і стало предметом певної «пропагандистської дискусії», в якій суперники активно спростовували твердження один одного, наводячи «беззаперечні» факти.

Таким чином, радянська контрпропаганда стала однією з ключових причин провалу німецької агітаційно–пропагандистської політики, спрямованої на вербування трудових ресурсів з України. Проте, не варто забувати і про інші вагомі причини невдач.

Вагомими були недоліки самої німецької пропаганди – в першу чергу, її не досить всеохоплюючий характер, адже жителі сіл майже не потрапили під її вплив, а саме вони й мали б складати основний контингент для трудової міграції. Селяни, у своїй основній масі, виявилися не охоплені кіно– та радіопробандою, не могли відвідати пропагандистські виставки (хоч і були спроби зробити їх пересувними). Газети до віддалених сіл, як правило, не завжди доходили.

Натомість, завдання радянської контрпропаганди були поставлені на загальнодержавному рівні і вона, на відміну від німецької, силами підпілля, партизанських загонів охоплювала величезні райони, в тому числі, і сільські. Радянська контрпропаганда вмільо використовувала найбільш жахливі сюжети із життя робітників у Німеччині, їх транспортування та умов праці, які підкріплювалися уривками з листів «остарбайтерів». Природно, що такі дані аж ніяк не сприяли збільшенню кількості добровольців. Тим більше, що, на відміну від німецьких обіцянок,

більшість сюжетів радянської контрпропаганди про життя в Німеччині були більше наближені до правди. В той же час, населення на собі відчувало повне несвідповідність реальності життя на окупованих територіях із німецькими агітаційними обіцянками, що лунали навкруги.

Список використаних джерел

1. Коваль М. В. Борьба населения Украины против фашистского рабства. – К.: Наукова думка, 1979. – 135 с.
2. Коваль М. В. Історія пам'ятає: Кривавий шлях фашистів на Україні. – К., 1965. – 112 с.
3. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941–1945 роки. У 3–х томах. – К., 1967–1969.
4. Орлов Ю. Я. Крах немецко–фашистской пропаганды в период войны против СССР. – М.: Издательство Московского университета, 1985. – 176 с.
5. Коваль М. В. Фашистская политика духовного и морально–политического подавления населения Украины и её крах (1941–1944) // Общественно–политическая жизнь трудящихся Украины в годы Великой Отечественной войны. – К.: Наукова думка, 1988. – 231 с.
6. Гріднієв В. Пропагандистская подготовка фашистской Германией войны против СССР // Вопросы истории. – 1981. – №5. – С.166–171.
7. Ющенко М. Агітація і пропаганда комуністів України в умовах німецько–фашистської окупації. – К.: Видавництво політичної літератури, 1962. – 175 с.
8. Юденков А. Политическая работа партии среди населения оккупированных районов СССР (1941–1944 гг.): Автореф. дис. ... докт. ист. наук: №570 – История КПСС / Академия общественных наук при ЦК КПСС. – М., 1969. – 41 с.
9. Сафонова С. В. Идеино–виховна робота Комуністичної партії серед трудящих визволених районів України в роки Великої вітчизняної війни (1943–1945). – К.: Видавництво політичної літератури, 1971. – 211 с.
10. Івлєв І. А., Юденков А. Ф. Оружием контрпропаганды. Советская пропаганда среди населения оккупированной территории СССР. 1941–1944. – М.: «Мысль», 1988. – 277 с.
11. Івлєв І. О., Юденков А. Ф. Контрпропаганда підпілля і партизанів на окупованій радянській території (1941–1944) // Український історичний журнал. – 1985. – №6. – С.41–47.
12. Листівки партійного підпілля і партизанських загонів в роки Великої Вітчизняної війни. – К.: Видавництво політичної літератури, 1969. – 343 с.
13. Захарченко М. І. Радіостанції радянської України в роки війни // Український історичний журнал. – 1980. – №6. – С.61–65.
14. Вінницькі вісті (Вінниця). – 1942.
15. Волинь. Український часопис (Рівне). – 1942.
16. ЦДАГО. – Ф.1. – Оп.22. – Спр.390.
17. Там само. – Ф.1. – Оп.22. – Спр.95.
18. Там само. – Ф.56. – Оп.1. – Спр.475.
19. Там само. – Ф.56. – Оп.1. – Спр.445.
20. Волинь (Рівне). – 1943.

References

1. Koval M. V. Borba naseleniia Ukrainy protiv fashystskogo rabstva. – K.: Naukova dumka, 1979. – 135 s.
2. Koval M. V. Istoriiia pamiatiaie: Kryvavyi shliakh fashystiv na Ukraini. – K., 1965. – 112 s.
3. Ukrainka RSR u Velukiy Vitchyzniani viyni Radianskogo Soizu 1941–1945. V 3 tomah. – K., 1967–1969.
4. Orlov U. A. Krah nemetsko–fashystskoy propagandy v period voyny protiv SSSR. – M.: Izdatelstvo Moscovskogo universiteta, 1985. – 176 s.
5. Koval M. V. Fashistskaya politika dukhovno i moralno–politicheskogo podavlieniya naseleniya Ukrainy i yeye krah (1941–1944) // Obshchestvenno–politicheskaya zhizn' trudyashchih Ukrainy v gody Velikoy Otechestvennoy voyny. – K.: Naukova dumka, 1988. – 231 s.
6. Gridniev V. Propagandistskaya podgotovka fashistskoy Germaniyei voyny protiv SSSR // Voprosy istorii. – 1981. – №5. – S.166–171.
7. Yushchenko M. Agitatsiya i propaganda komunistiv Ukrainy v umovah nimetsko–fashystskoi oкупatsii. – K.: Vydavnytstvo politychnoi literatury, 1962. – 175 s.

8. Yudenkov A. Politicheskaya rabota partii sredi naseleniya occupirovanykh rayonov SSSR (1941–1944): Avtoref. dis. ... doct. ist. nauk: №570 – Istoriya KPSS / Academiya obshchestvennykh nauk pri CK KPSS. – M., 1969. – 41 s.

9. Safonova E. V. Ideino-vykhovna robota Komunistychnoi partii sered trudyashchych vyzvolenykh raioniv Ukrainy v roky Velukoi vitchyznanoi viyny (1943–1945). – K.: Vydavnytstvo politychnoi literatury, 1971. – 211 s.

10. Ivlyev I. A., Yudenkov A. F. Oruzhiyem kontrpropagandy. Sovetskaya propaganda sredi naseleniya occupirovannoy territorii SSSR. 1941–1944. – M., 1988. – 277 s.

11. Ivlyev I. A., Yudenkov A. F. Kontrpropaganda pidpilnykiv ta partyzhan na ocupovani radyanskyi terytorii (1941–1944) // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. – 1985. – №6. – S.41–47.

12. Lystivky partiynogo pidpillya i partyzanskykh zagoniv v roky Velykoi Vitchyznanoi viyny. – K.: Vydavnytstvo politychnoi literatury, 1969. – 343 s.

13. Zakharchenko M. I. Radiostancii radyanskoï Ukrainy v roky viyny // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. – 1980. – №6. – S.61–65.

14. Vinnytski visti (Vinnytsa). – 1942.

15. Volyn. Ukrainskyi chasopys (Rivne). – 1942.

16. CDAGO. – F.1. – Op.22. – Spr.390.

17. Tam samo. – F.1. – Op.22. – Spr.95.

18. Tam samo. – F.56. – Op.1. – Spr.475.

19. Tam samo. – F.56. – Op.1. – Spr.445.

20. Volyn (Rivne). – 1943.

Kudinova L. V., postgraduate student of the Department of History and Political Science, National University of Life and Environmental Science of Ukraine (Ukraine, Kyiv), lyuda.mch@gmail.com

The role of the Soviet counter-propaganda to counter the voluntary departure of Ukrainian population from the occupied territories to work in Germany

The purpose of this article is to highlight specific areas of the Soviet counter-propaganda, aimed at neutralizing the effect of recruitment actions of the occupation authorities in the territory of Ukraine during the Second World War. Article deals with the role of the Soviet counter-propaganda to counter the voluntary departure of the population to work in Germany and disrupting recruitment campaigns. Research based on sources – the occupation and the underground press, leaflets, posters, letters. Their examples show the main propaganda theses which were used by the Soviet underground to refute occupiers promises. The conclusion is that the Soviet counter-propaganda, thanks to greater geographic coverage and a successful semantic content, has become one of the key reasons for the failure of the German recruitment policy. However, we should not forget the other compelling reasons for failures, such as the shortcomings of most of the German propaganda and a complete mismatch of the realities of life in the occupied territories and the feedback from the first workers with promises of occupants.

Keywords: counter-propaganda, underground fighters, partisans, leaflets, recruitment, occupation authorities.

Кудинова Л. В., аспирантка кафедри історії та політології, Національний університет біоресурсів і природопольовання України (Україна, Київ), lyuda.mch@gmail.com

Роль советской контрпропаганды в противодействии добровольному выезду населения с оккупированных украинских территорий на работы в Германию

Целью данной статьи является освещение конкретного направления советской контрпропаганды, направленного на нейтрализацию влияния вербовочных мероприятий оккупационных властей на территории Украины в годы Второй мировой войны. Рассматривается роль советской контрпропаганды в противодействии добровольному выезду населения на работы в Германию и срыве вербовочных кампаний. В ходе исследования проработаны источники – оккупационная и подпольная пресса, листовки, плакаты, письма. На их примерах показаны основные пропагандистские тезисы, которые использовались советским подпольем для опровержения обещаний оккупантов. Обосновывается вывод о том, что советская контрпропаганда, благодаря большому географическому охвату и удачному смысловому наполнению, стала одной из ключевых причин провала немецкой агитационно-пропагандистской политики, направленной на привлечение трудовых ресурсов из Украины. Однако, не стоит забывать и о других веских причинах неудач, таких как недостатки самой немецкой пропаганды и полное несоединение реальной жизни на оккупированных территориях и отзывов от первых рабочих с обещаниями оккупантов.

Ключевые слова: контрпропаганда, подпольщики, партизаны, листовки, вербовка, оккупационная власть.

* * *

УДК 94(477.82)«1944/1953»

Фазан М. І.,
завідувач музею історії освіти Волині, Волинський
інститут післядипломної педагогічної освіти,
здобувач кафедри нової та новітньої історії України,
Східноєвропейський національний університет
ім. Лесі Українки (Україна, Луцьк), Mfazan@ukr.net

Діяльність Волинського обласного інституту вдосконалення кваліфікації вчителів у 1944–1953 рр.

Розглянуто особливості повоєнного становлення Волинського обласного інституту вдосконалення кваліфікації вчителів (нині – Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти) та основні вектори його функціонування у 1944–1953 рр. Метою розвідки є всебічне висвітлення діяльності цієї освітньої установи в окреслений для дослідження період та з'ясування її місця у процесі забезпечення освітніх закладів Волинської області педагогічними кадрами.

На основі широкої історіографічної та джерельної бази було здійснено комплексне дослідження умов формування структури інституту у перше повоєнне десятиліття. Автором проаналізовано головні напрямки та методи його роботи. Особлива увага приділяється питанням підвищення кваліфікації та перекваліфікації вчителів та керівних працівників шкіл. Зроблено висновок щодо ефективності діяльності Волинського обласного інституту вдосконалення кваліфікації вчителів у 1944–1953 рр. та перспектив подальших досліджень шляхом звернення до проблеми ролі керівника даної освітньої установи як модератора якісних змін у її функціонуванні.

Ключові слова: підвищення кваліфікації та перекваліфікація педагогів, районні педагогічні кабінети, педагогічні конференції, Волинський обласний інститут вдосконалення кваліфікації вчителів.

Важливою віхою післявоєнної відбудови України в цілому та Волинської області зокрема, стала проблема відновлення шкільної мережі краю. Внаслідок військових дій було зруйновано не лише приміщення багатьох місцевих шкіл, а й фактично припинено навчально-виховний процес на тривалий термін та практично знищено їхні педагогічні колективи. Перед керівництвом держави гостро постало питання забезпечення освітніх закладів кваліфікованими вчителями. Вирішення даного завдання було покладено на Волинський обласний інститут вдосконалення кваліфікації вчителів (нині – Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти), що відновив свою діяльність улітку 1944 р.

Процеси становлення й розвитку післядипломної освіти педагогічних кадрів загалом розглядалися як радянськими (О. М. Філіпов, П. В. Худоминський [12; 13]), так і сучасними українськими вченими, зокрема С. В. Крисюк [7; 9]. Проблеми становлення та діяльності Волинського обласного інституту вдосконалення кваліфікації вчителів знайшли своє відображення у історичних розвідках, що були підготовлені до 60–річчя та 70–річчя установи відповідно [10; 11], а також у колективній праці щодо проблеми вищої педагогічної освіти у Волинській області [1]. Окремо слід відмітити науковий доробок Н. Кот, яка висвітлює окремі аспекти діяльності інституту в окреслений для дослідження період [5; 6].

Систему вищої післядипломної педагогічної освіти даного періоду відображають джерела Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України [14] та Центрального державного архіву громадських об'єднань України [15].

Метою даної розвідки є всебічне висвітлення діяльності Волинського обласного інституту вдосконалення кваліфікації вчителів у 1944–1953 рр. та з'ясування його місця у процесі забезпечення освітніх закладів Волинської області педагогічними кадрами у зазначені для дослідження роки.